

Η ΑΥΓΗ

Επιτελεστική λογοτεχνία

26/10/2008

Του Χρήστου ΧΡΥΣΟΠΟΥΛΟΥ

Επιτέλεση (ουσ.): 1) η προσπάθεια ή ενέργεια ώστε να αποκτηθεί, να επιτευχθεί ή γενικά να γίνει κάτι που πληροί συγκεκριμένα γνωστικά κριτήρια, 2) η συνέχιση ενός πράγματος που έχει αρχίσει, με σκοπό την ολοκλήρωσή του.

Παίρνοντας αφορμή από το εξαιρετικό κείμενο του Στέφανου Ροζάνη, «Θεωρίες της ανάγνωσης - Heidegger και αποδόμηση», πριν από μερικές Κυριακές (Αναγνώσεις, τχ. 302, 5/10/2008), ετούτη θα είναι μια σκέψη που ισορροπεί ανάμεσα σε αναγνώστη και συγγραφέα, ανάμεσα σε νόημα και ερμηνεία, ανάμεσα στο υπερβατικό σημαινόμενο και την ατέρμονη σημείωση, ανάμεσα στον Ντεριντά και τον Χάιντεγκερ, για να διατυπώσει ετούτη την υπόθεση: ότι στην καλή λογοτεχνία, την οποία εδώ θα χαρακτηρίσουμε ως «επιτελεστική» (που κάτι επιτελεί), ο απλός καθορισμός μιας πρόθεσης δεν είναι επαρκής¹ -είναι επίσης απαραίτητη η αφετηριακή παρουσία και η κατάδειξη μιας απορητικής αρχής (ένα πρόβλημα και μία λύση)².

Αυτό που εδώ ορίζεται ως «Επιτελεστική» λογοτεχνία» (Pusuant literature/ a literature that «works») συναιρεί μια ομάδα χαρακτηριστικών που κάθε φορά διαμορφώνουν κάποια διακριτή «ικανότητα» των κειμένων. Τα χαρακτηριστικά ετούτα είναι:

-Κάποια επείγουσα αίσθηση του επίκαιρου (Urgency). Η επιτελεστική λογοτεχνία αντιλαμβανόμαστε ότι «μιλά» για κάτι που αφορά τον κόσμο. Εντούτοις, ακόμα και όταν πραγματεύεται το γνωστό (ή το επανειπωμένο), δεν βαρύνεται με την επίκριση του παρωχημένου.

-Κάποια αίσθηση κοινωνικότητας (Agency). Η επιτελεστική λογοτεχνία αντιλαμβανόμαστε ότι «μιλά σ' εμάς» για κάτι που αφορά τον κόσμο (αν και όχι απαραίτητα κάτι που αφορά «εμάς» με τη στενή έννοια).

Την ίδια στιγμή που «μιλά σ' εμάς για τον κόσμο» (εντός του οποίου θεματοποιείται η ίδια), η επιτελεστική λογοτεχνία εμπρόθετα προβάλλει τρεις σημαντικές πολυμέρειες:

-Υποδεικνύει ότι ο κόσμος δεν μπορεί να «είναι» με έναν μοναδικά συνεκτικό τρόπο.

-Υποδεικνύει ότι η γλώσσα δεν μπορεί να «λέει» μόνο ένα πράγμα.

-Υποδεικνύει ότι η λογοτεχνία μιλά και εξ ονόματος της «ιδίας».

Κατ' αυτό τον τρόπο, η επιτελεστική λογοτεχνία αντικαθιστά την ταυτότητα με την πειστική διαφορά (persuasive difference)³. Εδώ πρέπει να διασαφηνίσουμε τα εξής:

-Η «επιτελεστικότητα» (pursuance) δεν είναι ένα κοινό σημείο που μπορούμε να διακρίνουμε εν είδει συμπτώματος στα κείμενα, εγκαθιδρύοντας μια ορισμένη

κατηγορία. Η επιτελεστικότητα αποτελεί μια ομάδα κοινών σημείων που εκφαινόνται με διαφορετικό (αδιάγνωστο) κάθε φορά τρόπο και ορίζουν μια κάποια «οικογενειακή ομοιότητα». Εδώ, φυσικά, υφέρπει η ύπαρξη κάποιας ορισμένης γενικότητας (στον ορισμό της οικογενειακής ομοιότητας), δίχως όμως να προϋποτίθεται η ύπαρξη ενός κοινού κριτηρίου σε κάθε γλωσσική χρήση. Αυτό θα σήμαινε μια υπερβατική ουσία της γλώσσας. Αντιθέτως, αρκεί να υπάρχει ένα «δίκτυο ομοιοτήτων».

-Η επιτελεστική λογοτεχνία είναι μια πρόταση (proposition), όχι μια δείξη, και παραμένει νοηματικά ζωντανή. Δεν έχει την έννοια του αποτελέσματος, αλλά της διαδικασίας. Επιζεί της ανάγνωσης. Η επιτέλεση δεν ολοκληρώνεται στην επίτευξη μιας πρόθεσης, αλλά επιζεί ως διαρκής προσδοκία, που εντούτοις ευστοχεί παραμένοντας ζωντανή. Η επιτέλεση περιλαμβάνει την έννοια της διάρκειας και διαγιγνώσκει στα κείμενα την ύπαρξη ενός ευεργετικού νοηματικού υπολοίπου. Το κείμενο εξακολουθεί να «λειτουργεί».

Θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για μια ανεξάντλητη «ανεπάρκεια», για μια «μειονεξία» όπως εκείνη του Ντολεζέλ, την οποία το έργο καλείται διαρκώς να αναπληρώνει⁴. Τότε μπορούμε να δούμε την αφηγηματική αφετηρία ως μια «έλλειψη» που δίνει στη μυθοπλασία την αρχή της. Στην «επιτελεστική» λογοτεχνία ειδικότερα, η «αναπλήρωση της έλλειψης», δηλαδή η εγκαθίδρυση μιας μονοσημαντότητας, έχει τη φύση μιας ειρωνικής (με τη ρορτιανή έννοια) φαινομενολογικής θεμελίωσης την οποία επιτελεί η ανάγνωση. Εδώ έχει σημασία να διευκρινίσουμε ότι κάθε τέτοια θεμελίωση (μολονότι ειρωνική) είναι κάθε φορά οριστική. Δηλαδή «αυθεντική» για κάθε περίπτωση, επειδή η μονοσημαντότητα αξιώνει να έχει ισχύ ειδητικής αρχής. Μια τέτοια αρχή δεν ανέχεται το αντιπαράδειγμα, παρά μόνο ως παρανόηση. Η «αυθεντικότητα» λοιπόν είναι μια νομοτελειακή πλάνη που πηγάζει από το factum της γλώσσας. Η ειδητική αρχή αποδεικνύεται μια κατ' αρχήν «ειρωνεία». Εδώ βρίσκεται ο « τρίτος δρόμος » ανάμεσα στον Ντερντά και τον Χάιντεγκερ.

Ας δούμε τα πράγματα από υποκειμενική σκοπιά. Αν ονομάσουμε το εγώ που είναι βυθισμένο στον κόσμο «μετέχον εγώ», τότε η φαινομενολογικά τροποποιημένη τοποθέτηση που προκύπτει από την ανάγνωση έγκειται σε μια σχάση: το προκύπτον τινά «φαινομενολογικό εγώ» εγκαθίσταται σαν να ήταν υπεράνω του «μετέχοντος»: καθίσταται ένας παρατηρητής. Μόνο που η ιδιότητα αυτή (του παρατηρητή) ισχύει μόνο για το φαινομενολογικό υποκείμενο, δηλαδή εντός της «ειρωνείας» του λογοτεχνικού κειμένου⁵.

Συνεπώς, η φαινομενολογία του λογοτεχνικού έργου κατασκευάζει μια γλώσσα με ιδιόμορφη λογική συμπεριφορά: δεν είναι πλέον αμφίσημη, μολονότι παραμένει ουσιαστικώς περιστασιακή. Δεν μπορεί να νοηθεί ως λόγος «εν γένει», αλλά μόνο ως υποκριτικός λόγος ενός συγκεκριμένου έκαστου υποκειμένου που «ειρωνεύεται» το αυθεντικό νόημα (αυτό το ξεχνά ο Ντερντά). Ενώ μια πραγματική (δηλαδή όχι ειρωνική) αυθεντική ερμηνεία, που θα έθετε το έργο σε ουσιαστική (ή έστω προνομιακή) συνάφεια με την οντολογική περιοχή, δεν θα ήταν παρά μεταστροφή της φαινομενολογίας σε μεταφυσική (αυτό δυσκολεύει τον Χάιντεγκερ).

Μ' αυτό τον τρόπο η λογοτεχνία⁶ αναδεικνύεται ως κατ' εξοχήν «κρίση», αφού το «κατ' αρχήν κείμενο» νοείται χωρίς καμιά αναφορά στο υποκείμενο. Το παράδοξο εδώ είναι ότι το γραμματικό κείμενο δεν είναι κατανοητό, παρά μόνο αν λάβουμε υπόψη την πηγή της εκφοράς του, η οποία ακολούθως θα εξαλειφθεί. Η κίνηση, λοιπόν, δεν είναι ούτε μια διασπορά (από το μονοσήμαντο στο πολλαπλό) ούτε μια εύρεση (από το άρρητο στο ρητό), αλλά μια επιτέλεση (μια πληθυντική εκπλήρωση του δυναμικού). Τότε το ερώτημα «Ποιο είναι το νόημα;» αντικαθίσταται από τη διερώτηση «Ποια είναι η εξήγηση αυτού του νοήματος;».

Η τελική σκέψη επιστρέφει (απροσδόκητα;) στον Χέγκελ. Το λογοτεχνικό έργο δεν είναι απλώς ένα είδος, αλλά αναφέρεται στην «κοσμική τάξη» (world-order) που παράγει και εντός της οποίας ξεδιπλώνεται. Με άλλα λόγια, δεν αποτελεί μόνο μια μορφή τέχνης (art form), αλλά και μια φαινομενολογική κατηγορία, «ένα νέο πεδίο στο οποίο μπορούμε να εισέλθουμε μόνον αφότου απαρνηθούμε και τη θεωρία και την πράξη της καθημερινής μας ζωής και σκέψης»⁷.

-Ας το πούμε αλλιώς: στην ιδιότυπη θέση του αναγνώστη όλοι μπορούν να βρεθούν, όμως τι μπορούν από εκεί να δουν;

Ο Χρήστος Χρυσόπουλος είναι συγγραφέας και δοκιμιογράφος

1. Απ' όπου και αν προέρχεται ετούτος ο καθορισμός: είτε από τον Ντερριντά είτε από τον Χάιντεγκερ (βλ. Σ. Ροζάνης, ο.π.).
2. Έστω κι αν στο τέλος εξαλειφθούν και οι δύο: και η πρόθεση και η «απορητική αρχή».
3. Η έμφαση εδώ δίνεται στο «πειστική», γι' αυτό παραπάνω προκρίνουμε συχνά την έκφραση «κάποια», δηλαδή «όχι μια ορισμένη» (some vs. one).
4. L. Dolezel, *Heterocosmica: Fiction and Possible Worlds. Re-visions of Culture and Society*, The Johns Hopkins University Press, 2000. Η «μειονεξία» του Ντολεζέλ, φυσικά, δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι υπονοεί την ύπαρξη εκείνου του υπερβατικού «εντελούς όλου», ως προς το οποίο τα κείμενα κρίνονται ιδεατώς «επαρκή».
5. Πρόκειται για μια σκέψη η οποία «βάζει τον κόσμο εντός παρενθέσεων», σύμφωνα με την έκφραση του Χούσερλ.
6. Σε αντιδιαστολή με άλλους λόγους, όπως η φιλοσοφία ή η επιστήμη.
7. G.W.F. Hegel, *Aesthetics. «Lectures on Fine Art»* (1823-1829), μετ. Τ. Κνοχ, Oxford, 1975, σ. 61.